

Positivismestrident i tysk sociologi

© Torbjørn Ydegaard

Karl Popper deltog op igennem 1960'erne og 70'erne i to markante drøftelser, der har betydning for erkendelsesteorien og dermed også den pædagogiske tænkning. Det drejer sig om henholdsvis positivisme-striden med Theodor Adorno og Jürgen Habermas fra den tyske venstrefløjs Kritiske Teori og paradigme-striden med Thomas Kuhn fra 1950'ernes amerikanske koldkrigstænkning.

I 1961 bliver Popper inviteret til at åbne det tyske sociologiske selskabs konference i Tübingen med en forelæsning om *The Logic of the Social Sciences*. Forelæsningen er tænkt, også fra arrangørernes side, som en igangsætter af en debat om forskellene mellem natur- og samfundsvidenskaberne og om 'værdiers' status i samfundsvidenskaberne. Sin egen tradition tro...

... whenever I am invited to speak in some place, [I try] to develop some consequences of my views which I expect to be unacceptable to the particular audience. For I believe there is only one excuse for a lecture: to challenge. It is the only way in which a speech can be better than print. (Popper i Schilpp 1974: 99)

...formulerer Popper sig stærkt og klart med nogle markante synspunkter, der netop er beregnede til at starte den ønskede debat. I 27 teser udvikler og beskriver han en samfundsvidenskab med udgangspunkt i kritisk rationalisme (Popper 1992: 64ff og Adorno et.al. 1976: 87ff). Heri gør han blandt andet følgende klart:

- Summen af vores viden er minimal i forhold til summen af vores uvidenhed
- Erkendelse begynder med et problem, ikke med en observation – altså med en spænding mellem viden og ikke-viden. Dette gælder også for samfundsvidenskaben
- Der arbejdes med teori, dvs. med deduktive systemer, der påstår at forklare noget om den samfundsmæssige virkelighed
- Udvikling af sociologisk viden følger derfor samme mønster som udvikling af enhver anden type viden – gennem test af foreløbige hypoteser, som enten falsificeres, omformuleres eller bekræftes, og som uvægerligt leder til nye problemer
- Der er ingen beviser, højst bekræftelser på hypoteser og udsagn. Bekræftelse sker ved korrespondance med virkeligheden
- Sociologiens 'objektivisme' ligger i denne kritiske metode, ikke i at videnskabsmanden er 'objektiv' eller neutral – kravet om 'værdifri' forskning henvender sig derfor mere til den kritiske metode end til den neutrale forsker

Debatten på selve konferencen forbliver tandløs. Men i de efterfølgende år tager diskussionen til, og da Adorno i 1969 udgiver *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*¹ er det med en for Popper temmelig tendentøs opbygning og med et indhold meget forskelligt fra konferencens og de mellemliggende års diskussioner. Om dette skriver Popper:

¹ Bogen udkommer på engelsk i 1976 – det er den udgave jeg bygger på.

...Adorno began with two polemical pieces, which together took up approximately one hundred pages; then came my lecture, followed by Adorno's supplementary paper and by others that were not given at the conference. It is most unlikely that anyone reading the book [...] would suspect that my lecture had opened the debate and that Adorno's aggressive opening hundred pages had been written much later (specifically for the book). (Popper 1992: 64)

Jürgen Habermas bliver i løbet af 1960'erne den ledende kritiker af Popper, og det er Habermas, der i debatten indfører begrebet positivisme som betegner for Poppers tanker. Habermas' kritik bygger på Frankfurterskolens og den kritiske teoris marxistiske grundlag, der indbefatter en normativitet – en ide om 'det gode liv' – i sociologien, som så også fordres af Popper. Men, som jeg senere skal redegøre for, tænker Popper aldrig i målkategorier (det at have et mere eller mindre fjernt mål at styre imod), men altid i problemløsning (det at forsøge at mindske 'den øjeblikkelige elendighed'). Dette gælder også i hans sociologi. De to positioner taler således fra hver sin ø, de taler forbi hinanden og de lytter ikke til hvad modparten har at sige.

Når Habermas kalder Popper for positivist – og det er som sagt Habermas, der indfører den betegnelse i debatten – opererer han i henhold til Schopenhauers §32 i hans lille, men interessante *Kunsten altid at få ret*:

Hvis modstanderen fremsætter en påstand, der går på tværs af vores, kan vi på kort tid eliminere den eller i hvert fald gøre den fordægtig ved at bringe den ind under en forbudt kategori, uanset om den blot hænger løst sammen med denne f.eks. i kraft af lighed... (Schopenhauer 2006: 54)

Ligheden med positivismen kan opstå ved Poppers begreb om demarkation mellem videnskab og ikke-videnskab, hvor positivismen taler om en demarkation mellem mening og ikke-mening. Men for Popper er det ikke-videnskabelige ikke nødvendigvis meningsløst – det er bare ikke videnskabeligt (Phillips 1992: 101), jf. ovenstående om Poppers syn på Freuds psykoanalyse og egen kritiske rationalisme. Men endnu engang fæstnes positivisme-begrebet til Popper, ligesom ved udgivelsen af *Logik der Forschung* i 1934, og det er et begreb der klæber til ham.

Vigtig i Poppers sociologi som problemløsning er ideen om sociologiens praktiske anvendelse gennem den skridtvise politik. I forlængelse af den kritiske rationalismes metode kan vi aldrig vide noget om fremtiden, vi kan højst fremsætte kvalificerede gisninger om den. Vi bør derfor altid hellere søge løsninger, der mindsker de konkrete problemer på en sådan måde, at vores løsningsforslag er reversible, hvis de viser sig uhensigtsmæssige, end gennem revolutioner, der, som Hayek (2010) viser, har en tendens til at ende i totalitarisme. Dette gælder også for pædagogikken.

I sammenhæng med debatten om sociologiens normativitet er også begrebet erkendelsesledende interesse, som Habermas udvikler i skriftet *Erkenntnis und Interesse* fra 1968² aktuelt at vende her. Hvor kritisk rationalisme advokerer for en enhedsforståelse af videnskaben, argumenterer Habermas modsat for tredeling af videnskaben i en naturvidenskab, en åndsvidenskab og en samfundsvidenskab (se også Østergaard Andersen 2007: 60f).

Habermas tager udgangspunktet i ovennævnte tredeling af videnskaben og i forholdet mellem begreberne 'erkendelse' og 'interesse'. Ideen er, at den intime forbindelse mellem teori og

² Jeg anvender den danske udgave fra 2005.

praksis betyder en normativ bevæggrund for de videnskabelige forskningsprocesser. Forskningen, eller erkendelse, er knyttet til menneskeligt socialt liv og de interesser og behov, der udspringer af det.

Naturvidenskaben udforsker forholdet mellem ting på en måde, der er fastlagt gennem et givent referencesystem, der præjudicerer betydningen af mulige erfaringsvidenskabelige udsagn, regler for både opbygning af teorier og den kritiske prøvning af dem (Habermas 2005: 126). Med udgangspunkt i førvidenskabelig erfaring og kontrollerede eksperimenter opbygges et sæt af basissætninger eller hypoteser, der udtrykker mere eller mindre uforanderlige forhold mellem størrelser, forhold der kan efterprøves empirisk. Habermas forstår efter eget udsagn den naturvidenskabelige metode med henvisning til Poppers demarkationskriterium! (Habermas 2005: 142, n. 94) For Habermas bliver teorierne prognostiske og vil, med et givent udgangspunkt, kunne forudsige et handlingsforløb:

Begge momenter, den logiske opbygning af de tilladte udsagnssystemer og typen af afprøvningsbetingelser, gør følgende fortolkning nærliggende: at erfaringsvidenskabelige teorier gør virkeligheden tilgængelig ud fra den ledende interesse i mulig informativ sikring af og udvidelse af resultatkontrolleret handlen. (Habermas 2005: 127)

I åndsvidenskaberne er rammen en anden. Man interesserer sig ikke for forklaringer, forudsigelser og teknisk anvendelighed, men for meningsforståelse. Efterprøvning af hypoteser i naturvidenskaberne svarer i hermeneutikken til systematisk udlægning af teksterne. Men fortolkningen er ikke uafhængig af fortolkeren. Tværtimod. Forståelsen af det overleverede indhold må anvendes på ens egen situation, erfaring og forforståelse, jf. Løvlie ovenstående. Habermas (2005: 143, n. 95) forstår den hermeneutiske metode med henvisning til Gadamer's metodiske forståelse, som beskrevet i Sandhed og Metode (Gadamer 2004):

...den hermeneutiske forskning åbner virkeligheden ud fra den ledende interesse i at opretholde og udvide intersubjektiviteten i en mulig handlingsorienteret forståelse. (Habermas 2005: 128)

Der hvor positivismen som 'ren' videnskab (indenfor hvilken Habermas altså også definerer Popper) i hermeneutikken benægter at fortolkerens fortolkning er farvet af en situationsafhængig forståelse, mener Habermas (2005: 128) omvendt, at fortolkningen kun får gyldighed ved at fortolkeren anvender den 'på sig selv og sin situation'. Heri må Popper være enig! For med den kritisk-rationelle læringsteori er læringens vigtigste forudsætning det, den lærende allerede ved ved læringens begyndelse. Det betyder også, at Popper til fulde anerkender både den lærendes og forskerens personlige, situationsbestemte værdier uden hvilke de ville miste deres menneskelighed (Popper 1992: 74 og Adorno et.al. 1976: 97). Idealet om en 'ren' videnskab er netop kun et ideal, og som sådan altid uopnåelig i praksis.

Samfundsvidenskaberne bør for Habermas, ligesom naturvidenskaberne, søge efter generelle lovmæssigheder, men de må gå et skridt videre:

Den [kritiske samfundsvidenskab] bestræber sig derudover på at afprøve, hvornår teoretiske udsagn begriber invariante lovmæssigheder for social handlen overhovedet, og hvornår de begriber fastfrosne, men i princippet foranderlige afhængighedsforhold. (Habermas 2005: 128)

Habermas' tredeling kan udbygges med en tilsvarende tredeling af menneskesynet, hvilket har pædagogisk interesse og begrunder et valg mellem de tre videnskabstyper. Er udgangspunktet naturvidenskabeligt leder det til en forståelse af mennesket som en maskine, eller i hvert fald som formet og dannet af ydre omgivelser eller indre biologiske anlæg. Watson og Skinner med deres behaviorisme og adfærdspsykologi indtager klart et standpunkt under den såkaldte naturvidenskabelige kappe. Men det gør Rousseau også, når han med et billede argumenterer for pædagogen som gartner, der skal vande og gøde barnet eller eleven, så denne kan udfolde sine iboende evner og anlæg. I åndsvidenskaberne derimod får det intersubjektive større vægt. Mennesket forstås her som resultat af omgangen med andre mennesker og eget indre sjæleliv. Friheden til at vælge og fravælge bliver meget større for den enkelte, og man er ikke underlagt ydre bestemmelser (inklusive de indre biologiske) på samme måde som i naturvidenskaben. Den kritiske tradition i samfundsvidenskaberne vender sig atter mod det ydre og forstår mennesket som både skabt af og skabende i forhold til sine omgivelser. Det betyder, at pædagogen ikke blot skal være adfærdsterapeut eller gartner, men arbejde under fordringen om elevens fremtidige selvstændige ageren og formen af verden – en formning, der uvægerligt vil virke tilbage på eleven i et evigt vekselspil.

Habermas (2005: 129) tager sit udgangspunkt i, at den kritiske teori, som for øvrigt også psykoanalysen, regner med at information om samfundets lovmæssige sammenhænge udløser en refleksionsproces hos den lærende, således at det indtil da ureflekterede bevidsthedsniveau ikke bare bliver reflekteret, men også at det leder til handling. Altså troen på at erkendelse af et undertrykkende sagsforhold leder til ændring af sagsforholdet. Der er denne tiltro til den marxistiske samfundskritik, som Popper opponerer imod, bl.a. med henvisning til Marx selv: Marx kom for skade i den berømte 11. Feuerbach-tese til at skrive:

Filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, men hvad det kommer an på, er at forandre den.
(Marx 1845)

Men han mente det ikke, for som han mange år senere skriver i forordet til Kapitalens første bind:

Selv når et samfund er kommet på sporet af naturloven for sin bevægelse – og det er i sidste instans formålet med dette værk at afdække det moderne samfunds økonomiske bevægelseslov – kan det hverken overspringe eller bortdekretere naturlige udviklingsfaser. Men det kan afkorte og mildne fødselsveerne. (Marx 1970: 94)

Den samfundsmæssige udvikling er ufravendelig, og det kan erkendelse altså ikke ændre på. Det var denne historicistiske tro på det ufravendelige, der i 1938 fik de østrigske kommunister til ikke at modsætte sig Anschluss, fordi de så nazismen som kapitalismens sidste fase før den proletariske revolution. Og den fasen måtte man gennemleve. Hvilket fik Popper til at skrive 'Historicismens elendighed' og 'Det åbne samfund og dets fjender!' (Popper 2002/II: 178). Hvis ikke denne tiltro holder, falder så ikke begrebet 'kritisk teori' som et indholdstomt begreb (Popper 2006: 79)? Og overlader scenen til den Popper-inspirerede rationalitet – og den Gadamer-inspirerede hermeneutik!

En anden uheldig reaktion på Habermas' sprogbrug omkring de erkendelsesledende interesser (selvom det måske ikke er hans skyld alene) er den negative aura af naturbeherskelse,

der siden slutningen af 1960'erne har lagt sig over det naturfaglige område og i skole- og uddannelsessystemet har gjort det til fravalgsfag. Men 'naturbeherskelse' og resultatkontrolleret handlen, jf. ovenstående citat, er ikke en del af Poppers agenda. For den kritiske rationalist er naturen netop indeterministisk (Popper 1979: 215) og de naturlove vi beskriver i vores forskning, er, som Kant siger det, ikke nogle vi finder i naturen, men nogle vi beskriver den med (Popper 1989: 48). Den videnskabelige tankegang, sådan som den er beskrevet i den kritiske rationalisme, er udgangspunktet for den demokratiske tankegang. Derfor er fravalg af naturfag ikke kun en økonomisk udfordring for Vesten, det er også en demokratisk-dannelsesmæssig udfordring. Her tilbyder Poppers sig med langt mere konstruktive ideer.